

A fegyelmező tér és idő megjelenése a Soproni Katonaiskola fegyelmi ügyeiben

NAGY ANDREA

ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola

Jelen kutatás elméleti bázisát *Foucault* hatalom elmélete adja, amely magában foglalja a fegyelmező hatalom és a fegyelmezés módszereinek, technikáinak elemzését is amely a katonasággal is szorosan összefügg. Mivel a katonai nevelés egyik célja *Foucault* terminológiájával élve az „engedelmes katona testek” létrehozása, a fegyelmező hatalom technikái – mint a tér és az idő megfelelő felhasználása – jelen vannak a katonai képzésben, annak szabályrendszerében és mindennapjaiban. Jelen tanulmány fő kutatási kérdése, hogy a *Foucault* elmélete alapján létrehozható osztályozási rendszer alkalmazható-e a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére, amely a későbbi kutatások során majd megkönnyíti azok elemzését, értelmezését. A kérdés megválaszolásához a levéltári dokumentumok kerültek elemzésre.

Kulcsszavak: *Foucault*, hatalomelmélet, fegyelmezés, katonaiskola

A katonaiskolák izgalmas metszéspontját képezik a katonaságnak, az iskolának és az internátusnak, amelynek köszönhetően számos pedagógiai kutatási lehetőséget rejtenek magunkban. Az 1990-es rendszerváltás után fellendült a tisztképzés történetének kutatása, elsősorban az egykori hallgatók visszaemlékezésein keresztül. A középfokú katonai oktatás kutatásai azonban nem nagyon mentek túl az iskolatörténeti kutatásokon. Így egy olyan jellegű kutatás, amely a középfokú katonai iskolák pedagógiai vonatkozásait vizsgálja mind a katonaság, mind a pedagógia számára szolgálhat új, izgalmas és hasznos eredményekkel. Ezért is választottam készülő doktori disszertációm témájaként a középfokú katonai nevelést Magyarországon a kiegyezéstől 1945-ig.

A fegyelem témaköre a kezdetektől fogva szerves részét képezi a pedagógiának és a katonaságnak is. Előbbi inkább érték- és normarendszerként tekint rá, utóbbi pedig a túlélés zálogaként. Az általános pedagógiában a fegyelem a társadalmi normákhoz, a rendszabályokhoz, az együttéléshez való alkalmazkodás eszköze. A katonapedagógiában – ahogyan az *Foucault* elméletében is megjelenik az „engedelmes test” -nél és a test megsemmisítésénél – a fegyelem a legfőbb nevelési eszköz a személyiség átalakításához. Az átalakítás célja a tökéletes, engedelmes és bajtársias katona létrehozása.

Az utóbbi évtizedekben a hazai neveléstörténeti kutatásokban is előtérbe került a fegyelmezés módszereinek vizsgálata. Pukánszky Béla többek között a tankönyvek fegyelempéjét kutatja (*Pukánszky, 2004*), Ugrai János a Sárospataki Református Kollégium fegyelmi ügyeit elemezte (*Ugrai, 2012*), Hegedűs Judit pedig az óvodai fegyelmezés módjait vizsgálta a dualizmus korában (*Hegedűs, 2015*). Elsősorban a nemzetközi pedagógiai szakirodalmak körében azonban a fegyelem, fegyelmezés témaköre kapcsán egyre többen fordulnak Michel Foucault elméletei felé.

A kutatás elméleti bázisát Foucault hatalom elmélete adja, mivel az magában foglalja a fegyelmező hatalom és a fegyelmezés módszereinek, technikáinak elemzését is, amik szorosan összefüggenek a katonasággal is. A francia filozófus gyakran él katonai példákkal teóriája bemutatása során, hiszen a katonaság a fegyelmező hatalom egyik megtestesítője. Mivel a katonai nevelés egyik elvárása az engedelmesség, a feljebbvalói parancsok tökéletes végrehajtása, illetve, Foucault terminológiájával élve az „engedelmes katona testek” létrehozása. A fegyelmező hatalom technikái – mint a tér és az idő megfelelő felhasználása – jelen vannak a katonai képzésben, annak szabályrendszerében és mindennapjaiban.

Mindezeknek köszönhetően a tanulmány középpontjában Foucault elmélete áll. Az a feltételezés vezérelt, hogy egy, a Foucault elmélete alapján létrehozható fegyelmezési kategóriarendszer segítségével valóban elemezhetővé, rendszerezhetővé váljanak a katonaiskolák fegyelmi ügyei. Tehát a kutatás jelenlegi szakaszában még csak a kategóriarendszer kialakítása zajlik. A fő kutatási kérdés ebben a fázisban, hogy a Foucault elmélete alapján létrehozható osztályozási rendszer alkalmazható-e a kutatási dokumentumok, a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére. Amennyiben a feltételezés helyes, az a későbbi kutatások során majd megkönnyíti a dokumentumok elemzését, értelmezését. A dokumentumelemzés elsődleges forrásai az előbb említett soproni katonaiskola napiparancs könyvei, az iskola megalakulásától az első világháborúig, azaz 1898-tól 1914-ig.

Ez a tanulmány több készülő mélyebb értekezés prologusa. Felfogható egyfajta próbaként, pilot kutatásként arra nézve, hogy önmagában az elmélet kulcsfogalmaiból alkotott kategóriarendszer elegendő magyarázattal szolgál-e a fegyelmi ügyek megértéséhez. Foucault elmélete tehát a kutatás ezen szintjén még kizárólag rendező elv, nem pedig értelmezési keret. Emiatt a bevezető rész az elméleti háttérnek csupán rövid annotációját tartalmazza. A munka Foucault hatalomelméletének neveléstudományi recepciójának rövid, néhány fókuszpontot kiemelő áttekintésével kezdődik. Ezt követően pedig sor kerül az elemzett intézmény fegyelmi ügyeinek Foucault elmélete alapján történő kategorizálására. A teória logikáját követve három nagy területre fókuszál: a fegyelmező térre, a fegyelmező időre és a panoptikusságra. A dokumentumelemzés és a kategóriarendszer szemléltetése során pedig némi betekintést is nyerhetünk az iskola életébe, annak mindennapjaiba.

FOUCAULT HATALOMMELMÉLETE – A TANULMÁNY ELMÉLETI HÁTTERE

A posztmodern tudományfelfogás nézőpontváltásában fontos szerepe volt Foucault életművének, amelyben a történelemanalízis, a filozófiai fejtegetés és a műelemzés izgalmas kombinációja valósult meg. Életművének első szakaszában főként ismeretelméleti megközelítésű műveket írt, mint *A szavak és a dolgok*, valamint *A tudás archeológiája*. Ezekben a műveiben a tudományos tudás létrejöttének történeti vetületeit vizsgálja az akadémiai-tudományos gondolkodás fejlődésének aspektusából (Németh, 2015).

Michel Foucault pedagógiai szempontból is jelentős későbbi munkái, mint a *Felügyelet és büntetés* vagy *A tudás akarása*, a hatalom mikrostruktúráit vizsgálják (Németh, 2013). Hatalomelmélete az, amely tartalmazza a fegyelemről alkotott nézeteit is. Hatalomelméletének értelmezése szempontjából fontos megjegyezni, hogy a hatalmat alapvetően nem tartja negatív erőnek. Úgy véli, hogy a társadalmat a hatalmi viszonyok szálai szövik át és tartják egyben. A hatalom alatt nem csak az uralkodót vagy az államot érti, sokkal szélesebb értelmezésben használja a fogalmat (Zétényi, 2005). Szintén fontos eleme az elméletnek, hogy a hatalmat egyszerre tartja egyéniesítő és totalizáló törekvésnek, azaz egyszerre irányul az egyes emberre és a tömegre (Kiss, 1994). A hatalom gyakorlására pedig minden esetben úgynevezett technikák alkalmazása révén kerül sor (Zétényi, 2005). Ilyen technika – ahogyan majd a későbbiekben részletesen is bemutatásra kerül – a tér, az idő vagy éppen a norma.

Foucault a különböző történelmi korokban vizsgálta a hatalmat és annak különböző formációit, mint az elnyomó hatalom, az élet hatalom, az integrációs hatalom, a fegyelmező hatalom, és – a jelenleg is uralkodó – ellenőrző hatalom. Az elnyomó hatalom a feudalizmus korában jelent meg. Ebben a korszakban az uralkodó a dolgok, az idő, a test, az élet és a halál felett is rendelkezik. Azonban az élet felett csak korlátozott a hatalma, így uralmát inkább a halál felett való rendelkezésével tudja kimutatni. Ez csak a modern élet hatalmaknál, vagy másképpen biohatalmaknál változik meg, ahol a népesedéspolitikák megjelenésével az uralkodó már az élet felett is rendelkezik (Messerschmidt, 2006). Így a 18. századtól kezdődően lett az uralkodók célja az alattvalók életének, testének, egészségének megőrzése, nem pedig annak elpusztítása (Zétényi, 2005). A felvilágosodás korában, a 18. század végén, a polgári társadalomban jelenik meg az integráló- és a fegyelmező hatalom, amelyet a normalizáló mechanizmusok jellemeznek a hatékonyság, az erők és a nyereség maximalizálásának érdekében. Itt már tehát nem korlátozzák az életet, hanem annak erejét akarják úgy növelni, hogy közben a fegyelem, és annak adminisztratív jellege, megmaradjon. Ennek köszönhetően jönnek létre a különböző jogi formulák és tilalmak, amelynek jellegzetes példája a társadalmi szerződés (Messerschmidt, 2006).

A polgári társadalom hatalmi típusa tehát a fegyelmező hatalom, amelynek célja a fegyelmezésen túl a tanulékonyosság és a produktivitás növelése úgy, hogy a társadalmat szétosztja térben és időben, ami által ellenőrizhetővé, átlátható-

vá, a fejlődés pedig mérhetővé válik (*Messerschmidt*, 2006). Ugyanezen célok figyelhetőek meg a modern katonaság kialakításánál is. A korábbi esetlegesen szerveződő, rendezetlen tömeg helyett egy szervezett, sikeres, átlátható, ellenőrizhető és tanítható hadsereg létrehozására törekedtek.

A fegyelmi hatalom két legfontosabb technikája, amelyen keresztül a testre hatni tud, a tér és az idő felosztása. A teljeskörű felügyelet és megfigyelés kialakításához ugyanis mindenképp a teret és az időt kell a hatalom szolgálatába állítani, és általuk pedig a testet. Mind a teret, mind az időt a lehető legkisebb egységre kell bontani. A tér esetében ez az egység legalább egy emberi testnyi méretű. Így a testek előre megszabott helyre kerülnek a térben, ami megkönnyíti az ellenőrzést és a megfigyelést, továbbá már önmagában is fegyelmez (*Zétényi*, 2005). A tér ilyen aprólékos felosztása a hadsereg sikerességének alapeleme, hiszen – hogy egy egyszerű példával éljünk – minden katonának az egyes hadműveletekben meghatározott helye van, amit nem hagyhat el. A modern hatalmak az időt is felosztják a lehető legkisebb egységre. Ennek célja az, hogy minden másodpercet ki lehessen használni, mégpedig minél hatékonyabban és intenzívebben, hogy a lehető legnagyobb hasznot hozza, kiszorítva tehát minden lehetőségét az időpazarlásnak és a semmittevésnek (*Németh*, 2010). A katonaságban nem létezik tétlenség, minden egyes percet gyakorlással töltenek és még a szabadidejükben is készenlétben kell állniuk, hogy bármikor bevethetőek legyenek.

A fegyelmező hatalom további fontos technikája, vagy eszköze a norma és a normaállítás. A norma és a normaállítás célja, hogy minden embert hozzá lehessen mérni, viszonyítani, és ezáltal könnyebben lehessen dokumentálni, adminisztrálni, azaz mindenkiről tudni lehet, hogy milyen. A normák megsértése pedig természetesen szankciókkal jár (*Kiss*, 1994). De a normák, a tér és az idő felosztásához hasonlóan, önmagukban is fegyelmező hatással bírnak, hiszen önnevelésre, önfegyelmezésre készítetik az egyént annak érdekében, hogy minél inkább igazodjon a meghatározott normához és minél kevésbé szegje meg azt (*Zétényi*, 2005). A katonaságban a legfőbb norma a tökéletes katona eszménye. A katonaiskolák célja pedig a növendékek teljes átformálása ennek az ideálnak az elérése érdekében. A tökéletes katona körülírását, meghatározását segítik azok a dokumentumok, amelyek előírják, hogy egy katonának mit szabad, és mit nem szabad tennie. A katonaság egyik legfontosabb ilyen jellegű dokumentuma az adott időszakban érvényes szolgálati szabályzat.

Míndezeneknek köszönhetően a fegyelmező társadalom olyan fegyelmező intézményeket hozott létre, mint például a börtön, az elmeógyógyintézet vagy a javító intézet. De hasonló struktúrával ruházta fel a kaszárnyákat vagy éppen az iskolákat is. Ez a hatalmi forma és annak mikrotechnikái jól láthatóan központi szerepet játszottak a humán tudományok, így a pedagógia, mint tudomány, és az iskola, mint intézmény formálódásában is (*Messerschmidt*, 2006). Jól látszik ez *Marcelo Caruso* (2015) tanulmányában is, amelyben a 19. században ki- és átalakuló német elemi oktatás rendszerét írja le, és magyarázza a Foucault által

megfogalmazott fegyelmezési technikák segítségével. Ebben az időszakban alakul ki ugyanis a tömegoktatás, ahol a falusi, egytanítós, vegyes életkorú csoportokat felváltják a korcsoport szerint megszervezett osztályok. Mégpedig pontosan azért, hogy a semmittevést, az ellenőrizetlenséget, a láthatatlanságot minimalizálják, és ez által tegyék hatékonyabbá az oktatást. Ez a hatékonyság csak akkor lehetséges tehát, ha a pedagógus minden pillanatban képes azonosítani, hogy ki hol tartózkodik, és mivel foglalataskodik. Ezen fegyelmezési technikák mentén alakult ki az iskolai napirend, az órák, a szünetek, a vizsgák rendszere, továbbá a termék berendezése, az ültetési rend, az osztályrangsor. Ezeknek az eszközöknek és technikáknak köszönhetően mindig könnyen átlátható és ellenőrizhető például, hogy ki van jelen, ki milyen tanuló, valamint maximalizálható a tanulásra szánt idő felhasználása a testek összehangolásával és ritmizálásával.

Napjainkban pedig az ellenőrző hatalom uralkodik, ami észrevétlenül van jelen az ember életében köszönhetően annak, hogy a fegyelmező hatalom technikáit már rejtve, mélyen a társadalomba ágyazottan alkalmazza (*Messerschmidt*, 2006). Erre kitűnő példa Jeremy Bentham börtön terve, a Panopticon, amelyet a francia tudós maga is a totális felügyelet legkiválóbb példájának tart (*Zétényi*, 2005). A Panopticon egy gyűrűs szerkezetű épület, a gyűrű belsejének közepontjában egy óratoronnyal. Ez az elrendezés lehetővé teszi, hogy a toronyból egy ember szemmel tartsa az összes többi embert, akik a gyűrűs épület egy-egy személyes celláiban helyezkednek el. Fontos eleme a megfigyelésnek, hogy az ór elhelyezkedése a tornyon belül rejtve marad, ugyanis egy optikai rendszer segítségével végzi a megfigyelést. Mindezeknek köszönhetően a megfigyelték nem tudják, hogy mikor figyelik őket aktuálisan és mikor nem, csak azt tudják, hogy megfigyelik őket. A megfigyelték tehát, ha el akarják kerülni a büntetést, akkor mindenkor fegyelmezetten fognak viselkedni. A Panopticon a rejtett hatalom tökéletes metaforája (*Foucault*, 1990. 273. o.).

A hatalom változásának az előbbieken röviden felvázolt folyamata bemutatható a büntetési technikák változásán keresztül is. Az elnyomó hatalom esetében a cél a bűn totális megtorlása volt, azaz a bűnös test megsemmisítése, ráadásul a nyilvánosság előtt. Éppen ezért a 18. századig gyakoriak voltak a nyilvános kínzások és kivégzések. Csak a 18. században tűnik el a büntetések nyilvánossága. Ebben a korban a büntetések egyre inkább „sötétben” zajlanak, míg a látható folyamat nem lesz más, mint egy jogi procedúra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a büntetések megszűnének, csupán azok, egyre finomabb technikákat alkalmazva, egyre mélyebben beágyazódnak a társadalom szerkezetébe (*Messerschmidt*, 2006). Ilyenek például a 19. századtól megjelenő kényszerítő intézkedések, mint a menetrend vagy a rendszeresség. Ezen technikák célja pedig már nem a bűnös test megsemmisítése, hanem a test megjavítása és az engedelmes test létrehozása (*Németh*, 2010). Ezek az egyre finomabb mechanizmusok és technikák, amiket eredetileg a börtönökben fejlesztettek ki, az iskolákban is megjelennek, ahogyan az *Caruso* (2015) tanulmányában is

megjelenik. A pedagógia tehát kifejezetten a sikeresség érdekében használja fel a fegyelmező hatalom mikrotechnikáit.

Mindezen hatalmi folyamatokkal párhuzamosan a 18. a 19. században a modern államokban kialakultak a modern nemzeti hadseregek, az innen-onnan összeverbuvált és vásárolt zsoldos csapatok helyett. A hadsereg egy sajátos megnyilvánulási formája a fegyelmező hatalomnak, egyrészt demonstratív jellege miatt, másrészt mert maga is egy eleve erősen fegyelmezett szervezeti forma. Az állandó hadseregek kialakulása megkívánta az utánpótlásképzést, aminek következtében létrejöttek először a tisztképző intézmények, majd a tiszti előképző intézmények. A nem-katonai iskolákhoz képest, ezekben az intézményekben talán még nagyobb hangsúly helyeződik a képzés hatékonyságára, arra, hogy minden egyes perc és tér hasznosan legyen kihasználva azért, hogy maximalizálják a felkészítés eredményességét és a hadseregnek megfelelő engedelmes testeket hozzanak létre. Éppen ezért a fegyelmező hatalom mikrotechnikái, ahogyan az a kutatási részből is kiderül, igen erőteljesen jelen vannak a katonaság és a katonai képzés mindennapjaiban.

AZ ISKOLAPARANCSNOKSÁGI PARANCSKÖNYVEKBEN MEGJELENŐ FEGYELMI ÜGYEK – KUTATÁSMÓDSZERTAN

Az eredetileg 1975-ben megjelent *Felügyelet és büntetés*ben Foucault többek között a fegyelmező hatalom, a fegyelmező módszerek alapttechnikáit és azok kialakulását elemzi. Elméletében a fegyelmi hatalom legfontosabb technikái a tér és az idő felosztása, valamint a norma és a normaállítás. A tanulmány, ahogyan arra a cím is utal, részletesebben csupán a fegyelmező tér és idő technikáival foglalkozik.

Foucault a fegyelmező térnek négy típusát különbözteti meg: az elzárást, a kvadrálást, a funkcionális elhelyezést és a felcserélhetőséget. A térhez hasonlóan az időt is különböző módokon lehet felhasználni. Foucault ezek közül ötöt különböztet meg: az időbeosztást, a tevékenység időbeli megszervezését, a test és a mozdulat összekapcsolását, a tárgy és a test kapcsolódását, és a kimerítő felhasználást (Foucault, 1990. 193–211. o.). A kutatás során a térnek ez a négy, és az időnek ez az öt technikája jelenti majd a kategóriarendszert – kiegészítve a panoptikussággal. Összesen tehát három fő kategória került kialakításra: tér, idő, panoptikusság. Mind a tér, mind az idő kategóriáján belül négy alkategória található, amelyek megegyeznek a Foucault által létrehozott fegyelmező típusokkal. Tehát a tér főkategóriáján belül: elzárás, kvadrálás, funkcionális elhelyezés, felcserélhetőség. Az idő főkategóriáján belül az időbeosztás, a tevékenység időbeli megszervezése, a test és a mozdulat – a tárgy és a test kapcsolódása, és a kimerítő felhasználás.

A kutatás során a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola iskolaparancsnoksági parancskönyvei képezték vizsgálat tárgyát az iskola életének első

szakaszából, tehát megalakulásától az első világháborúig, vagyis az 1898–1914 közötti időszakból. A választás azért is esett a soproni katonaiskolára, és a napiparancs könyvekre, mert ebből az intézményből maradt fent a legtöbb kutatható dokumentum. A katonai iskolák iratanyagainak jelentős része ugyanis a második világháborúban megsemmisült, köszönhetően a kitelepítéseknek és annak, hogy az intézmények stratégiai célponttá váltak a háborúban, hiszen gyakorlatilag laktanya szintű felszereltséggel rendelkeztek, vagy akár akként is funkcionáltak. A dokumentumok feldolgozása manuálisan történt. A dokumentumok egy része kézirásos, többségük rossz minőségű papírra íródott, elmosódott. Emiatt a dokumentumok legfeljebb szkennelhetőek, de tartalom-elmző szoftver használata nem jöhetett szóba.

A napiparancs könyvekben azok a legfontosabb kihirdetni való információk, személyi és egyéb ügyek jelentek meg, amelyek az egész iskolát érintették, vagy az intézeti parancsnok engedélyét, ítéletét igényelték. De itt olvashatóak a Honvédelmi Minisztérium rendeletei, a napi posta feljegyzések, vagy éppen a szabadságolási kérelmek is. A napi szinten előforduló fegyelmi kihágások közül csak a katonai rendszabályokat, a szervei határozványokat, vagy a házirendet egyértelműen megsértő, súlyosabbnak számító vétségek kerültek bele. Tehát a vizsgálat alá vonható ügyek már átestek egy korábbi szelekción. A kutatás tárgyát képező ügyek azonban így is jól reprezentálják a vizsgált intézményben leggyakrabban előforduló fegyelmi vétségek és büntetések típusait. Az iskolaparancsnoksági parancskönyvekben a fegyelmi ügyek leírása minden esetben együtt tartalmazza magát a kihágást, annak esetleges következményeit és a kiszabott büntetést. A fegyelmi vétségek közül jelen kutatás nem foglalkozik az általános szorgalom vagy magatartáshiány miatti megintésekkel, csak az egyéb kihágásokkal. A kihágások közül azok, amelyeket többen követtek el, a vétségek súlyossága szerint külön ügyként lettek kezelve, ahogyan a mindenkori iskolaparancsnok is tette, hiszen a különböző mértékű részvétel és általános magaviselet különböző mértékű büntetést vont maga után.

A vizsgált időszakban összesen 16 iskolaparancsnoksági parancskönyv került áttekintésre. Átlagosan, könyvenként 350 nap bejegyzései olvashatóak, naponta 3–12 bejegyzéssel. Így hozzávetőlegesen harmincezer beírás került átnézésre, amelyből 279 fegyelmi ügy lett regisztrálva, plusz egy nagyobb politikai jellegű botrány 1906-ból, ami összetettsége miatt ebben az előkutatásban nem kerül érintésre. Csekélynek tűnhet a fegyelmi ügyek száma az átnézett bejegyzések számához képest, de ismét hangsúlyoznám, hogy ezekbe az iratokba csak a szabályzatokat egyértelműen megsértő esetek kerültek bele, vagyis azok, amelyekben kizárólag az iskolaparancsnoknak volt büntetési jogköre. Figyelmen kívül lettek hagyva a magatartás- és szorgalomhiány miatti megintések, vagy egyéb büntetések is. A fegyelmi ügyek, ahogyan az a későbbiekben részletes bemutatásra kerül, két szempontból is megvizsgálásra kerültek. Egyrészt vizsgálat tárgyát képezte, hogy maga az elkövetett vétség besorolható-e a Foucault nyomán létrehozott kategóriarendszerbe – és ha igen, akkor hova –, illetve, hogy

a kiszabott büntetésekre is alkalmazható-e a létrehozott osztályozási rendszer.

A továbbiakban részletesen bemutatásra kerülnek mind a tér, mind az idő, végül pedig a panoptikusság fegyelmező technikái, egy-egy példával szemlélítve a vizsgált fegyelmi ügyeket. Valamint ezek előfordulásának, gyakoriságának egyszerű, leíró statisztikai adatai, összegzései kerülnek ismertetésre.

A FEGYELMEZŐ TÉR

A vizsgált fegyelmi vétségeket tehát mind az elkövetett kihágás, mind a kiszabott büntetés szempontjából megvizsgálásra és besorolásra került. Abban az esetben kerültek a fegyelmező tér kategóriájába – külön a kihágások és külön a büntetések – hogyha az alább kifejtésre kerülő térbeli fegyelmezési technikák közé besorolhatók voltak.

Foucault (1990. 193–194. o.) a fegyelmező térnek négy típusát különbözteti meg. A térben való fegyelmezés egyik formája (1) az **elzárás**, azaz egy önmagában zárt hely kijelölése a térben. Ez jelentheti magának az intézménynek az elzártágát, ahogyan az nem csak a kaszárnyáknál, de a katonaiskoláknál is megjelenik, hiszen fallal, kerítéssel van körülvéve, jól láthatóan elkülönül a város vagy település többi részétől, nincs szabad ki- és bejárás. Ennek a típusú elzárásnak az a célja és a funkciója, hogy semlegesítse, meggátolja azokat a külső tényezőket, amelyek felborítanák az intézmény belső rendjét, egyensúlyát, morálját.

Az alábbi fegyelmi intézkedésekből kitűnik a szigorú ki- és bejárési szabályozás a soproni katonaiskolában. Nem hagyhatták el az iskolát akármikor a növendékek, csak az arra kijelölt időben, és nem is mehettek akárhova, csak az arra kijelölt vagy engedélyezett helyekre:

„C. K., M. L., L. I., F. A., S. E., A. L. és T. J. növendékek, mert az intézetből a kerítésen át eltávoztak és tilalom ellenére a szomszédbeli fűszerüzletbe mentek bevásárlás végett, ezt az üdülő órákban tették, mikor az intézetből való eltávozás tiltva van, 3-3 nap szigorított fogság, valamint C. K. és M. L. akik kitervelték és indítványozták a kihágást a húsvéti szabadság elvonásával fenyíttem meg.”¹

„L. G. és S. Gy. 2. évfolyamos növendékeket, azért mert korukhoz nem illő helyeket kerestek fel minek folytán megbetegedvén hosszabb időre szolgálatképtelenek voltak és tanulmányaikban hátráltattak, azon felül, hogy magaviseleti osztályzatukat jóra lejjebbítem, a húsvéti szünet elvonásával fenyíttem meg.”²

Ezekben az intézményekben, a globális elzáráson kívül létezett még az elkülönítés azon formája, amely egyéni, kifejezetten büntető jellegű intézkedés volt, és amelyet a katonaságban, és így a katonaiskolákban is, fogságnak neveznek. Ez volt a leggyakoribb büntetési forma a soproni katonaiskolában azokkal a kihágásokkal szemben, amelyek eljutottak a parancsnokhoz, tehát súlyosabbnak

¹ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1906.

² HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1907.

számítottak. A vétség súlyosságától függött ennek időtartama, valamint módja, ugyanis megkülönböztettek egyszerű és szigorított fogságot. Arról, hogy milyen kihágások esetén járt egyszerű illetve szigorított fogság, valamint hogy ezek mit jelentettek és konkrétan hogyan hajthatók végre a Házi és szolgálati rend rendelkezett.

Az elzárásnál észrevétlenebbül, de mégis érzékelhetően használja fegyelmezésre a teret (2) a **kvadrálás**, vagy más néven az elemi helyhez kötöttség. Ennél a fegyelmezési módszernél parcellákra oszlik a tér, amelyben minden egyénnek megvan a maga helye, és minden kijelölt helyen egy egyén tartózkodik. Ezek a parcellák lehetnek valóságok, tehát például fallal, vagy paravánnal kijelölt területek, de lehetnek eszmeiek is, azaz nem feltétlenül kell hozzá szemmel látható térelválasztás. Az eszmei kvadrálásra példa a tornasorban elfoglalt és kijelölt hely, vagy az étkezőben, osztályteremben az ültetés rend. Ennek a típusú fegyelmezési eszköznek az a célja, hogy a tér átlátható legyen, és ezáltal mindig tudni lehessen, hogy ki hol tartózkodik, továbbá, hogy könnyen észrevehető legyen, ha valaki hiányzik, nem tartózkodik a helyén. Ennek a módszernek köszönhetően minden percben valamennyi egyén viselkedése ellenőrizhető (Foucault, 1990. 194–195. o.).

Néhány példa a kvadrálásra a fegyelmi ügyek közül:

„T. Á. II. osztályos növendéket, azért mert engedély nélkül a sorból kilépett és az üdülő terembe ment szivarozás végett, továbbá mert az ismétlés alatt bajtársainak tanulását zavarta, az osztályelső rendre utasítását figyelembe nem vette, vele gorombáskodott és sértegette tekintettel arra, hogy a tanulásban is feltűnő hanyagságot tanúsít, szabály ellenes és rendetlen magatartásért már többször fenyítve volt és fegyelem ellenes magatartásával bajtársaira rossz befolyást gyakorolt, 4 napi szigorított fogsággal fenyítem meg, és ezenfelül tőle a szabad kimenés kedvezményét a félévi zárlatig elvonom.”³

„H. Gy., 2. évfolyamos növendék, parancskiadás után a szuronyát nem vitte a helyére a 2. emeletre, hanem az első emelet folyosóján eldobta és a kantinba távozott, felelősségre vonásakor valótlan állításokat tett, tekintettel az utóbbi időben ismételt fegyelem és rendellenes magaviseletére 3 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁴

Az idézett fegyelmi ügyekből jól kitűnik, hogy a kvadrálásnak köszönhetően mennyire könnyen és pontosan tudták azonosítani nem csak azt, hogy melyik növendék mikor, hol tartózkodik, vagy éppen mikor nincs jelen a számára kijelölt helyen, hanem hogy az egyes növendékek számára kiosztott használati eszközök a helyükön vannak-e.

A (3) **funkcionális elhelyezés**nek köszönhetően olyan fegyelmező tér hozható létre, ahol minden helynek kijelölt funkciója van és csak arra használható és ezáltal válik ellenőrizhetővé és egyben szabályozó eszközzé. Emellett a funkciók pontos kijelölésével a tér hasznos kihasználása is fokozódik (Foucault, 1990. 196–198. o.).

³ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1902.

⁴ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1905.

A kijelölt terek megfelelő használatának megszegésére példák az alábbi fegyelmi ügyek:

„Sz. Á., más foglalkozásra előírt időben a zeneszobába ment zenélni, amikor felelősségre vonták mind a helyszínen mind másnap a kihallgatáson valótlanságokat állított, tekintettel általában rendetlen magaviseletére 3 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁵

„P. A., 3. évf., tilalom ellenére és dacára, hogy csak néhány nap előtt iskola parancsilag is megtiltattott, oly időben járt a zeneteremben, amikor neki ott keresni valója nem volt, 2 nap szigorított fogsággal fenyítem meg.”⁶

Végül, de nem utolsó sorban a fegyelmező térben (4) **az elemek felcserélhetőek**, ugyanis a fegyelmező térben minden elemet a sorozatban elfoglalt helye határoz meg, ezáltal az egységet és a rendet a rangsor teremti meg. A rangsorban viszont a helymegjelölés nem jelent helyhez kötést, így elmozdíthatóvá válnak az elemek a rangsorban (Foucault, 1990. 198–203. o.). Vagyis maga a rangsor megléte a lényeg, és nem az, hogy az egyén éppen hol helyezkedik el benne. Erre példa az alábbi fegyelmi ügy, melynek következtében a korábbi évfolyamelsőt megfosztják kitüntetésétől és új évfolyamelsőt tüntetnek ki, amivel a rangsor megmarad, csak az egyének szerepe és helye változik benne.

„D. B., 2. évf., mint évfolyamelső, mielőtt az évfolyam szabályszerűen sorakozott volna, a katonai rend és fegyelem mellőzésével az évfolyamnál alkalmazott őrmester felszólítása és figyelmeztetése dacára az évfolyamot tüntetően elvezette, eddig még bajtársainak rossz példát mutatott, sőt rossz irányba befolyásolta őket, magaviseleti osztályzatát jóra lejjebbítem, jeles kitüntetését elveszíti, az évfolyamelsőséget T. B. veszi át.”⁷

A fegyelmező tér komplex tereket hoz létre, amelyben egyszerre van jelen az építészeti funkció, a hierarchia és a hasznosság elve. Emellett jól látható, hogy a tér helyes felosztása segíti az analízist és az átláthatóságot, amelyek a pedagógiában elengedhetetlenek a minél hatékonyabb nevelési és oktatási módszerek alkalmazásához.

A kategorizálás eredményeként a kihágások 27,2 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába, ezen belül pedig 46 százalék az elzárás kategóriájába sorolható. Ez általában, ahogyan az a példákból is látszott, az iskola területének illegális elhagyását jelentette. A kvadrálás kategóriájába 20 százalék sorolható, tehát amikor az elemi helyhez kötöttségüket szegték meg a növendékek, például elhagyták a helyüket a sorban. A funkcionális elhelyezés szabályait 33 százalékban szegték meg, tehát nem engedélyezett helyen tartózkodtak. Mindössze 1 százalék sorolható a felcserélhetőség kategóriájába, itt egy növendék engedély nélkül viselt egy jelvényt. A büntetéseknek számottevő, 85,3 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába. Az ide sorolható leggyakoribb büntetési formák a fogság, a szabad kimenő elvonása, és a szünidő elvonása (ez azt jelentette,

⁵ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1905.

⁶ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1905.

⁷ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1905.

hogyan nem hagyhatták el az intézmény épületét az iskolaszünet ideje alatt). Az elzárás kategóriájába sorolható a fogság, és ide tartozik a térbeli büntetések 97 százaléka. 5,9 százaléka pedig a felcserélhetőség kategóriájába is besorolható volt, amikor is a növendékek a kihágás következtében elvesztették kinttartását vagy osztályelsőségüket (1. táblázat). A büntetések esetében gyakran van átfedés, hiszen egy kihágás többféle büntetést is maga után vont.

1. táblázat. *A térbeli fegyelmi vétségek százalékos megoszlása mind a kihágás, mind a büntetés szempontjából a Foucault alapján létrehozható kategóriarendszerben*

	Elzárás	Kvadrálás	Funkcionális elhelyezés	Felcserélhetőség
Vétség	46	20	33	1
Büntetés	97	0	0	5,9

A FEGYELMEZŐ IDŐ

A térhez hasonlóan az időt is különböző módokon lehet felhasználni a fegyelmezés eszközeként, *Foucault* ezek közül ötöt különböztet meg (1990. 203–211. o.). A fegyelmező térhez hasonlóan a fegyelmező idő esetében is mind az elkövetett kihágás, mind a kiszabott büntetés szempontjából külön-külön megvizsgálásra és kategorizálásra kerültek az elemzett fegyelmi ügyek.

Az egyik legalapvetőbb fegyelmező felhasználási módja az időnek az (1) **időbeosztás**. Az időbeosztás három fő eleme a ritmus, a meghatározott foglalatosság és a ciklikusság. Az időt tehát ütemezni kell, amely egyszersmind finomítja az időt, hiszen minél kisebb egységekre kell bontani mind az időt, mind a tevékenységet a minél pontosabb szabályozhatóság érdekében. Az időbeosztáshoz hozzátartozik a pontosság is, és ezáltal szigorú büntetés jár a késésért (*Foucault*, 1990. 203–205. o.). Erre rengeteg példát találni a katonaiskolákban, főként a szünidőkről vagy a szabad kimenőkről való késve visszaérkezést büntették szigorúan.

„S. I. II. osztályos növendéket azért mivel szabadságáról 24 óra késéssel vonult be holott forgalmi akadályok folytán alkalma lett volna már 10 órai késéssel az intézetbe visszatérni azzal fenyíttem meg, hogy a húsvéti szünidő tartalmára szabadságot nem nyer.”⁸

„O. K. II. évfolyambeli növendék szabadságáról elkésve vonult be, és késését elfogadható indokkal nem igazolta, miért is tőle a húsvéti szabadságot elvonom.”⁹

A rend és fegyelem fenntartása érdekében elengedhetetlen, hogy a (2) **tevékenységek megszervezése az időben** minél pontosabban és aprólékosabban

⁸ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

⁹ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1904.

legyenek meghatározva. Ennek köszönhetően valamennyi tevékenység általános keretet kap. A pontosság érdekében a mozdulatokat elemeire bontják, minden egyes mozzanatot pontosan kijelölnek, meghatározzák a test minden egyes mozdulatának az irányát, kiterjedését, időtartamát (Foucault, 1990. 205–206. o.). A kívánt precízen kivitelezett mozdulatsorokat pedig gyakorlás útján lehet elérni, amelyre példa az alábbi parancsnoki bejegyzés:

*„A tegnapi kirándulás alkalmával a növendékek közül többen botrányt keltő magaviseletet tanúsítottak, s az összes növendékek általános magatartása is laza s nem katonai növendékhez illő volt. Hasonló esetek elkerülése céljából elrendelem, hogy a séták alkalmával jövőben a növendékek zárt rendben tiszt felügyelete alatt országutakon egy kijelölt menetcélig és vissza vezetendők.”*¹⁰

A már elsajátított precíz mozdulatsorok hibátlan végrehajtását pedig jutalmazták, amelyre az alábbi parancsnoki bejegyzés a példa:

*„Miután az I. osztály növendékeinek katonai kiképzése annyira előrehaladott, hogy a katonai magatartást elsajátították, s a szabályszerű tisztelgést teljesíteni tudják, megengedem, hogy nekik október hó 4-től az osztály parancsnokság által vásár és ünnepnapokon a kimenésre engedély adassék megjegyzvén, hogy ezen kedvezményben csakis azon növendékek részesítendők, akik a katonai követelményeknek minden tekintetben jól megfelelnek.”*¹¹

A mozdulatsorok hatékonyságának és precizitásának maximalizálása érdekében elengedhetetlen a (3) **test és a mozdulat összekapcsolása**, valamint a (4) **test és a tárgy összekapcsolása**. A fegyelmezés ugyanis nem csak tanítja vagy előírja a meghatározott mozdulatok sorát, hanem előírja a legjobb viszonyt egy mozdulat és a test viselkedése között, valamint a test és a tárgy között. Ennek köszönhetően semmi nem marad tétlen vagy haszontalan, minden másodperc a lehető leghatékonyabban van kihasználva (Foucault, 1990. 206–208. o.). Ennek elérésére is a leghatékonyabb módszer a gyakorlás, az egyik legszemléletesebb példa pedig az írás. A szépírás helyes mozdulatsora ugyanis egy olyan összetett mozdulatsor, amelyben mind a test és a mozdulat, mind a test és a tárgy kapcsolatának precíz összehangolása szükséges. A szépírás fontosságát jelzi az is, hogy a katonaiskolában is kiemelten odafigyeltek rá.

*„Miután tapasztaltam, hogy a növendékek írásbeli dolgozatai kiülaakra nem eléggé gondoztak, a legtöbb növendék írása feltűnően rossz és ismételt figyelmeztetések dacára semmiféle haladás e tekintetben nem érzékelhető, elrendelem, hogy mindazon növendékek, akik az írásból elégséges osztályzattal bírnak, ezentúl vásár- és ünnepnapokon délelőtt 10–15-ig a szépírás tanárának vezetése alatt írásoktatásban részesüljenek és mindaddig folytatandó, míg a növendékek a szépírásban oly haladást tanúsítanak, hogy a szaktanár úr által hozott javaslat alapján ezen oktatás alól felmenthetők lesznek. [. . .]”*¹²

Az idő felhasználásában a fegyelem fenntartása érdekében elengedhetetlen az (5) **idő kimerítő felhasználása**. Az időt nem szabad elpazarolni, a semmit-

¹⁰ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1902.

¹¹ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1900.

¹² HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1899.

tevés káros a fegyelemre. Ezzel ellentétesen itt az idő növekvő hatékonyságú felhasználásának elvéről van szó, azaz az idő legkisebb pillanatának is produktívan kell eltelnie. Az időből minél több felhasználható pillanatot kell kihasználni (Foucault, 1990. 208–211. o.). Erre példa, hogy gyakran figyelmeztették vagy megintették a növendékeket azért, mert az egyes tanórákon vagy gyakorlatokon nem tanúsítottak kellő figyelmet, ahogyan az alábbi fegyelmi ügyekből is látszik:

„Sz. Á., növendék, ismételten hiába való firkalással töltötte az időt ismétlés és tanórák alatt is, a múlt hónapban ezért már fenyítve volt, lefekvés és az ügyeleti tiszt úr szemléje után növendéktársainak alvását állati hangok utánzásával zavarta, 4 napi szigorított fogsággal fenyíttem meg.”¹³

„Fröchlích Péter 1. évf., mennyiségtan órán előadás alatt ismételt figyelmeztetés ellenére németdolgozattal foglalkozott – noha előtte lévő nap ki nem elégítőt kapott mennyiségtanból a feleletére – mikor a szaktanár kérdőre vonta dacosan viselkedett továbbá a növendéki fogdába cigarettát csempészett be, az iskola ügyeleti altiszt előtt ezt tagadta és vele szemben tiszteletellenesen viselkedett, állandóan kifogás alá eső magaviselete miatt figyelmeztetem és ezen felül 3 nap szigorított fogság”¹⁴

Jól látható, hogy az idő minden pillanatában lehetőség van a pontos ellenőrzésre, így az kiváló eszköze a fegyelmezésnek. Emellett az időben történő szabályozás biztosítja a minél hasznosabb és hatékonyabb időeltöltést, amely a fejlődés kulcsa, így nélkülözhetetlen eleme a pedagógiának és a katonai nevelésnek.

A kategorizálás eredményeként a kihágások csupán 12,9 százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. A fegyelmező idő kisebb mértékű megjelenését a vétségek esetében az magyarázza, hogy a kutatásban a szorgalomhiány miatti figyelmeztetéseket és megintéseket, amelyek az idő kimerítő felhasználásának kategóriájába esnének, nem kerültek fegyembevételre. Az időbeli vétségek 51,2 százaléka sorolható az időbeosztás megszegésébe, ami általában kései bevonulást jelentett. 48,8 százaléka pedig az idő kimerítő felhasználásának kategóriájába tartozik – ezek azok az esetek, amikor nem a legjobb tudásuk szerint teljesítettek a növendékek. A büntetések esetében nagyon ritkán fordul elő a fegyelmező idő, a szankciók csupán 0,7 százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. Az ide sorolható büntetési forma a szünidőről való korábbi bevonulás, vagy a szünidő elvonása (hiszen nem rendelkezhetek a szabadidejükkel) – ide az esetek 95 százaléka volt sorolható. A kimerítő felhasználás kategóriájába pedig 5 százalék volt sorolható. Ezekben az esetekben gyakorlást írtak elő. Ez esetben is oka lehet az alacsony reprezentáltságnak, hogy a vizsgálat során nem kerültek fegyembe vételre az általános szorgalomhiány és magatartásproblémák miatti megintéseket, és általában ezek a kihágások vonták maguk után a szünidőről való korábbi bevonulást. (Lásd 2. táblázat)

¹³ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1904.

¹⁴ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1906.

2. táblázat. *A térbeli fegyelmi vétségek százalékos megoszlása mind a kihágás, mind a büntetés szempontjából a Foucault alapján létrehozható kategóriarendszerben*

	Időbeosztás	Tevékenység megszervezése	Test és mozdulat, test és tárgy	Kimerítő felhasználás
Vétség	51,2	0	0	48,8
Büntetés	95	0	0	5

VIRTUÁLIS PANOPTICON

A Panopticon egy olyan gyűrűs szerkezetű épület, ahol a megfigyelték a körépület celláiban soha nem tudhatják, hogy adott pillanatban éppen figyelik-e őket, csak azt, hogy megfigyelik őket. Foucault szerint ez az épület nem más, mint a tökéletes megfigyelő és fegyelmező tér (Foucault, 1990. 278–280. o.). Jeremy Bentham börtön terve valósággá is vált, például Hollandiában Anaheimben. De a Panopticon modelljét felfoghatjuk metaforaként is, amire maga Foucault is utal. Hogyha metaforaként, egyfajta virtuális Panopticonként értelmezzük a modellt, akkor arra a típusú hatalomra kell gondolnunk, amely teljesen rejtve marad az ember szeme előtt, mégis mindent lát, mindig mindenhol jelen van. Ez az elképzelés gyakran utópiákban, vagy disztópiákban is megjelenik, mint például George Orwell (2001) 1984 című regényében. De valós történelmi példákat is könnyen találunk rá, mint például a diktatúrák alatt működő besúgóhálózatok.

A soproni katonaiskola iratanyagai között is találhatunk arra utaló bizonyítékokat, hogy a katonaság is láthatatlanul mindenhol jelen volt, szemmel tartotta a katonákat és a katonanövendékeket is. Ez annak is köszönhető, hogy a katonaiskolák a mindenkori hadsereg részét képezték, ezáltal ugyanazok a szabályok vonatkoztak a katonai növendékekre, mint a hivatásos katonákra, így például a szünidők alatt jelentkezniük kellett a helyi parancsnokságon ellenőrzés céljából.

Néhány példa:

„B. Z. II. osztályos növendéket mivel a karácsonyi szünidei szabadságon, Budapesten feltűnően szabályellenes sapkát viselt és emiatt a budapesti honvéd állomás parancsnokság részéről feljelentésre okot szolgáltatott 2 napi szigorított fogsággal fenýítem meg és ezen kívül tőle a húsvéti szünidei szabadságot elvonom. [. . .]”¹⁵

„B. S. II. osztálybeli növendéket azért mivel hazug állításokkal elöljáró osztályfőnökét félrevezetni akarta amennyiben a karácsonyi szünidők alkalmával szabályellenes atlétát viselven ennek beszolgáltatására utasított, de ehelyett ő egy teljesen szabályszerű atlétát mutatott be, melyet avégből készítetett, hogy ezzel szabály ellenes eljárását mentse két napi szigorított fogsággal fenýítem, ezen felül tőle a húsvéti szabadság engedélyét elvonom.”¹⁶

¹⁵ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

¹⁶ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

„Szentjóni Elemér növendéket azért mivel a szüenidő folyamán egy fiút az utcán szuronyával tettleg bántalmazott, dacára annak, hogy eme magatartását az előadott enyhítő körülmények által némileg indokolta, a durva és helytelen eljárása miatt 5 napi szigorított fogsággal, s a karácsonyi szüenidők elvonásával fenyítem meg.”¹⁷ Tehát a vizsgálat alá vonható ügyek már átestek egy korábbi szelekción. A kutatás tárgyát képező ügyek azonban így is jól

Jól látszik tehát a fenti idézetekből is, hogy bizony a kihágások tekintetében gyakran előfordultak olyan esetek, amik a katonaság panoptikusságáról adnak tanúbizonyságot. Összességében a kihágások 6,5 százaléka sorolható be ebbe a kategóriába. A büntetések esetében ez a kategória nem volt értelmezhető.

Voltak olyan kihágások és büntetések, amelyek a Foucault elmélete által létrehozott kategóriarendszerbe nem voltak besorolhatóak. A büntetések közül ide tartoznak a parancsnoki figyelmeztetések és megintések, amelyek az iskolákban használatos intőnek feleltethetőek meg. Ezen kívül rongálások esetében előfordult az okozott kár megtérítése. Valamint a büntetés egyik formája volt az összes kedvezmény elvonása, amely például magába foglalta az üdülőtermek használatának tilalmát.

Ezekre néhány példa:

„Az osztályfőnökségtől vett jelentés szerint T. G. növendék a rendes használatra kiadott köpenyét rosszakaratúlag annyira megrongálta, hogy az hasznavehetetlen állapotban van. Meghagyom ennél fogva, hogy a kár kezelőbizottságilag megbecsültessek és az így megállapított kártérítési összeg T. G. növendék által megfizettessek.”¹⁸

„K. Ö. 3. Évfolyamos növendék, hazugság, valótlán állítások és bizonyított tények önkényű elferdítése miatt több ízben fenyítve volt és legutóbbi fenyítése is hasonló okból szabott ki, komoly figyelmeztetésben részesítem.”¹⁹

A vétségek esetében be nem sorolható fegyelmi ügyek például a rongálások; a nem engedélyezett tárgyak és élelmiszerek birtoklása; a tiszteletlenségek; a parancsmegtagadások; az adósságfelhalmozások; a tiltott szerencsejátékok; egymás bántalmazása; és a rágalmazások.

Ezekre is néhány példa:

„M. F. II. osztályos növendéket azért, mivel egy polgári tanuló közvetítésével tiltott tárgyakat és olvasmányokat az intézetbe becsempészni akart, továbbá mert tilalom dacára szüleitől valótlán ürügy alatt pénzt küldetett magának és ennek birtokában szintén közvetítés után jutott, végül minek szüleinek tudta és beleegyezése nélkül a katonai igazgatósághoz folyamodott a gimnáziumba való felvétele végett, tekintettel eddig tanusított a többi növendékre rossz befolyást gyakorló magaviseletére, 4 napi szigorított fogsággal fenyítem meg.”²⁰

„K. A. növendék, aki az elrendelt vasárnapi séta alkalmával a ??? fennsík gyakorlóterén midőn egy római katolikus lelkész a növendékek felé közeledett egy a vallást és a papi

¹⁷ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1902.

¹⁸ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1902.

¹⁹ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1906.

²⁰ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

*állást becsmérő dallamot tüntetőleg énekelt, s ez által botrányt idézett elő – az iskola parancsnoksági figyelmeztetésén felül tőle a folyó évi karácsonyi szünetidő kedvezményt elvonom.”*²¹

*„P. A. 3. évf., egy alsóbb évfolyambeli növendéktől pénzt kölcsönzött és ezt huzamosabb ideig nem fizette vissza, pedig megtehetette volna, tekintettel arra, hogy az utóbbi időben fenytve nem volt, 4 nap szigorított fogsággal fenyttem meg.”*²²

*„R. R., M. L., L. I., I. évfolyambeli növendékeket, mert társaikkal tiltott szerencsejátékot folytattak, - továbbá mert a városból meg nem engedett módon csokoládét hoztak be s azt bajtársaiknak jóval a beszerzési áron felül árusították, 1-1 napi szigorított fogsággal fenyttem meg, és 3 havi időtartamra figyelmeztetem.”*²³

ÖSSZEZÉS

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy Foucault hatalomelmélete alapján létrehozható-e egy olyan kategóriarendszer, amely alkalmas a Soproni Magyar Királyi Honvéd Főreáliskola fegyelmi ügyeinek rendszerezésére, amely a későbbi kutatások során majd megkönnyíti azok elemzését, értelmezését.

A kérdés megválaszolásához először röviden áttekintésre kerültek Michel Foucault hatalomelméletének legfőbb elemei, amely magában foglalja a fegyelmező tér és idő technikáit. Ezen technikák alapján létrehozhatunk egy osztályozási rendszert. Az ez után következő dokumentumelemzés elsődleges forrása a soproni katonaiskola napiparancs könyvei voltak az iskola életének első szakaszából, megalakulásától az első világháborúig, 1898–1914. Ezen időszak alatt összesen 279 fegyelmi ügy került regisztrálásra, nem számítva az általános szorgalomhiány és magatartásproblémák miatti megintéseket. A fegyelmi kihágások két szempontból is megvizsgálásra kerültek. Egyrészt, hogy maga az elkövetett kihágás besorolható-e a Foucault nyomán létrehozott kategóriarendszerbe – és ha igen, akkor hova –, illetve, hogy a kiszabott büntetésekre is alkalmazható-e a létrehozott osztályozási rendszer. Az eredményeket a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. *A fegyelmi vétségek százalékos megoszlása mind a kihágás, mind a büntetés szempontjából a Foucault alapján létrehozható kategóriarendszerben*

	Fegyelmező tér	Fegyelmező idő	Panoptikusság	Egyéb
Vétség	27,2	12,9	6,5	53,4
Büntetés	85,3	0,7	0	14,0

A táblázatból is látható, hogy önmagában a fegyelmi ügyek kategorizálásához

²¹ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

²² HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1906.

²³ HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1913.

nem elégséges Foucault elmélete, hiszen mind a vétségek, mind a büntetések esetében szükség volt az „egyéb” kategória létrehozására. A kihágások tekintetében az esetek több mint fele, 53,4 százaléka tartozik ide. Ebbe a kategóriába olyan ügyek kerültek, mint például a tiszteletlenségek, a tiltott kártyajátékok játszása, rongálások és parancsmegtagadások, hogy csak a leggyakoribbakat említsem. Az egyéb kategória alapvetően normaszegést jelent. Az ide sorolható kihágások tehát nagyon sokszínűek, mindenképpen a kategória további árnyalása szükséges. A Foucault által létrehozott rendszerbe besorolható kihágások közül a vizsgált fegyelmi ügyek 27,2 százaléka tartozik a fegyelmező tér kategóriájába; 12,9 százaléka a fegyelmező időhöz; 6,5 százaléka pedig a panoptikusságba.

A büntetések tekintetében már más a helyzet, ott a büntetések 85,3 százaléka a fegyelmező tér osztályába sorolhatóak be. Az ide tartozó szankciók főleg a fogság, a szabad kimenő elvonása és a szünidő elvonása. A büntetések csupán 0,7 százaléka tartozik a fegyelmező idő kategóriájába. Az ide sorolható büntetési forma a szünidőről való korábbi bevonulás. A panoptikusság csak a vétségek esetében jelent meg, azok 6,5 százaléka volt besorolható ebbe a főkategóriába. A büntetések esetében is szükség volt az egyéb kategóriára. Ide az alábbi szankciók kerültek: figyelmeztetés, megintés, kártérítés valamint az összes kedvezmények elvonása. Ide a szankciók 14 százaléka tartozik.

A Foucault nyomán létrehozható kategóriarendszer tehát önmagában nem elegendő a fegyelmi ügyek kategorizálásához. A kategorizálás több nehézségbe is ütközött. Egyrészt nehézséget okozott, hogy a fegyelmi kihágások több mint a fele nem volt besorolható az elmélet alapján létrehozott kategóriarendszerbe. Másrészt pedig a besorolható ügyek esetében is gyakran problémát okozott, hogy konkrétan melyik alkategóriába kerüljön, hiszen sok esetben összetett, több komponensű kihágásokról volt szó. Hasonlóképpen a büntetések esetében is sokszor egy kihágás többféle büntetést is magával vont, így nem lehetett csak egy kategóriába besorolni.

A kategóriarendszer tehát mindenképpen további árnyalást igényel. Ehhez jó alapot szolgáltat Foucault hatalomelmélete, de kiegészítése elengedhetetlen annak érdekében, hogy a fegyelmi ügyek valóban, tartalmilag is elemezhetővé, értelmezhetővé váljanak. A kategóriarendszer kiegészítéséhez, vagy egy új kategóriarendszer kialakításához forrás lehet a kor katonai iskoláira is vonatkozó Szolgálati Szabályzat, amely magában foglalja a fegyelmezések rendszabályát is.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1898.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1899.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1900.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1901.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1902.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1904.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1905.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1906.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1907.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1908.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1909.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1910.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1911.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1912.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1913.

HL, M. kir. honvéd Főreáliskola, Sopron, Iskolaparancsnoksági parancs, 1914.

FELHSZNÁLT IRODALOM

Caruso, Marcelo (2015): Classroom Struggle: Organizing Elementary Teaching in the 19th Century. In: Caruso, Marcelo (szerk.): *Classroom Struggle: Organizing Elementary Teaching in the 19th Century*. Peter Lang Edition, Frankfurt. 9–30.

Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Foucault, Michel (1999): *A szexualitás története 1. A tudás akarása*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Foucault, Michel (2000): *A szavak és a dolgok*. Osiris Kiadó, Budapest.

Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Hegedűs Judit (2015): Az óvodai fegyelmezés elvei és módja a dualizmus korában. In.: Baska Gabriella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi mű-*

helyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 265–274. DOI: 10.184599/nasz.20159.24

Kiss Balázs (1994): Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 3. 1. sz. 43–68. Letöltés: http://www.politudszemle.hu/pdf/1994/1994_1/kissb.pdf, 2017. február 19.

Messerschmidt, Astrid (2006): Michel Foucault (1926-1984). Den Befreiungen misstrauen – Foucaults Rekonstruktionen moderner Macht und der Aufstieg kontrollierter Subjekte. In: Dollinger Bernd (szerk.): *Klassiker der Pädagogik. Die Bildung der modernen Gesellschaft.* Verlag für Sozialwissenschaften, Weisbaden. 289–310.

Németh András (2010): *Emberi idővilágok.* Pedagógiai megközelítések. Gondolat Kiadó, Budapest. 48–53.

Németh András (2013): A neveléstudomány főbb fejlődésmodelljei és tudományos irányzatai. *Neveléstudomány*. 2013, 1. 1. sz. 18–63., Letöltés: <http://nevelestudomany.elte.hu/index.php/2013/02/nemeth-andras-a-nevelestudomany-fobb-fejlodesmodelljei-es-tudomanyos-iranyzatai/>, 2017. március 16.

Németh András (2015): A neveléstudomány nemzetközi modelljei és tudományos irányzatai. *Magyar pedagógia*, 115. 3. sz. 255–294. Letöltés: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Nemeth_MPed20153.pdf, 2017. március 16. DOI: 10.17670/MPed.2015.3.255

Orwell, George (2001): 1984. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Pukánszky Béla (2004): A gyermekszemlélet alakulása a 19. századi magyar egyetemi tankönyvekben. In: Németh András (szerk.): *A szellemtudományos pedagógia magyar recepciója.* Gondolat Kiadó, Budapest. 54–87.

Ugrai János (2012): *A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok, 1781–1873.* [Kiadó nélkül], Tiszaújváros.

Zétényi András (2005): Michel Foucault állambölcselete. *Jogelméleti Szemle*. Évf. 3. sz. Letöltés: <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi24.html>, 2017. február 19.